

Kolektiv autorů

Wihoda, Martin (editor)

Specifika výzkumu období středověku

In: Borovský, Tomáš; Fasora, Lukáš; Chocholáč, Bronislav; Malý, Tomáš; Nečasová, Denisa; Němec, Jiří; Wihoda, Martin. *Úvod do studia dějepisu. 2. díl. 1. vyd.* Brno: Masarykova univerzita, 2014, pp. 5-35

ISBN 978-80-210-7016-5; ISBN 978-80-210-7019-6 (online : Mobipocket)

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/130427>

Access Date: 16. 02. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

1. SPECIFIKA VÝZKUMU OBDOBÍ STŘEDOVĚKU

Středověku je v naší mysli vyhrazeno prazvláštní místo. Na straně jedné v něm vidíme barbarskou epochu, jež se utápěla v nekonečných sporech, kolik andělů se vejde na špičku jehly, případně necháváme naši představivost bloumat temnotou, kterou prosvětlovaly leda hranice, na nichž byli upalováni kacíři, zároveň se ale dojmáme nad rytířskými příběhy lásky a cti a jsme ochotni snášet celé hodiny nepřízeň počasí, jen abychom mohli obdivovat přílbu svatého Václava, korunovační klenoty nebo Zlatou bulu sicilskou. Stal se nám snad středověk místem melancholických návratů, kde se můžeme utvrzovat v pocitech nadřazenosti, že naše civilizace odrostla dětským bačkůrkám, v renesanci se probrala z hlubokého spánku, aby v osvícenství s jáсотem vstoupila do věku rozumu? A je-li tomu tak, nezaměňujeme tak trochu přítomnost za minulost a hledání jistot za poznání? Takže o jakém středověku to vlastně mluvíme?

Dlouhý středověk

Těžko vymyslet horší začátek, nicméně „středověk“ vznikl nedopatřením. Vzdálené počátky našeho omylu sahají k italským humanistům 14. století, kteří se pokoušeli odstranit mladší nánosy, jež postupně ulpěly na antickém dědictví. Nikdo z nich ovšem nevolal po rozchodu s minulostí, a pokud Francesco Petrarca našel zalíbení ve „středním čase“ (*medium tempus*), nežádal nic jiného než návrat k antice v celé její čistotě, kdy společnost měla blízko k Bohu a církev nebyla zkažena světskými starostmi. Pouze tak (dle něho) mohlo dojít k nápravě, k „renesanci“ vznešeného světa prvních křesťanů.

Jak vidno, Petrarca i jeho přátelé vyznávali hodnoty veskrze středověké a renesanci chápali jako oslavu autentických kořenů křesťanské víry. Zároveň ale svou přítomností, oním přechodným a nepovedeným „věkem středu“, okázale pohrdali. Přesto se středověk nepřestal užívat v neutrálních souvislostech. Na hanbu byl středověk vykázán teprve 18. stoletím, jež se samo povýšilo na věk osvícení, který přišel poté, co se podařilo vykročit z dlouhého stínu temných a prázdných časů bez rozumu i vkusu. Dílo zkázy poté dokonala švýcarský historik Jacob Burckhardt. Obdivovatele antického Řecka

a italského umění Quattrocenta (15. století) přiměly jeho vášně, aby ostrými řezy vyňal středověk z dějinného vývoje a postavil jej do příkrého protikladu ke starověku a renesanci s velkým „R“.

Osud středověku nadlouho zpečetila Burckhardtova *Renesanční kultura Itálie* (*Kultur der Renaissance in Italien*, 1860), jež oslovila německy smýšlející střední a středovýchodní Evropu. Ta se nechala okouzlit příběhem skvostné civilizace, která však nepřekonala vnitřní rozpory a podobně jako rozdělené Řecko byla rozvrácena a rozchvácena mocnějšími sousedy. Němcům zněl takto sklenutý výklad povědomě a ve jménu nových Atén a nového Říma si u Hradce Králové a Sedanu proklestili cestu k národnímu sjednocení. Před koncem 19. století se Burckhardtovy myšlenky ujaly i ve Francii, s napůl omluvným dovětkem, že ve válce roku 1870 nezmítly pruské zbraně, nýbrž německá historická škola.

Burckhardtovská vize dějin uspěla zejména proto, že do přehledných celků uzavřela složité počátky moderních národů a že jejich státotvorným a emancipačním snahám propůjčila vyšší smysl. Zároveň do středoevropské mentality vsadila jakousi nostalgickou vzpomínku na Středomoří (*Sehnsucht nach Süden*), která mezi německými a rakouskými historiky přežívá ještě dnes, stejně jako v českém dějepisectví bytuje František Palacký, jenž dokázal přesvědčit maloměšťácké a převážně katolické Čechy, že jsou důstojnými potomky sršatých husitů. A co z toho plyne pro středověk samotný? Nic podstatného. Pouze se kruhem vracíme k úvodní poznámce, že středověk vznikl jen proto, že bylo nutno pojmenovat přítomnost a ujistit se v naději, že vše dobře dopadne. A protože v obavách tonul (a v duchu „starých dobrých tradic“ stále tone) hlavně evropský Západ, zrodila se jiným kulturám neznámá dějinná epocha. Proto také ztroskotaly všechny pokusy najít muslimský, indický, japonský nebo čínský středověk a ve slepých uličkách skončilo rovněž pátrání po mayské, aztécké a incké „feudalitě“.

Pomohlo by, kdyby byl „středověk“ nahrazen jiným, obratněji definovaným pojmem? S letitou zkušeností lze zodpovědně prohlásit sotva. Setrváme-li na starém kontinentě a přijmeme-li za měřítko výtvarné umění, skončíme u doby románské či gotické. Druhá z nich však v podstatě minula Itálii, o Balkáně a Východu Evropy nemluvě. Obrátíme-li pozornost k sociálním strukturám, vynoří se před našimi zraky „feudalismus“. Ten sice (na rozdíl od středověku) patřil k dobovému slovníku, nicméně marxismem hájená představa, že hybnou silou společenského vývoje jsou třídní vztahy, nutně vedla k povrchnímu srovnávání neporovnatelného, neboť kdejaké nepokoje, od řádění lapkovských družin, přes pogromy, až po velká náboženská a reformační hnutí, mohly být (a byly) vydávány za projev třídního boje mezi vládnoucími feudály, jinak vlastníky výrobních prostředků, a poddanými.

Zdá se, že naše krátké bloudění v dějinách jednoho pojmu skončilo ve slepé uličce. Připusťme však, byť jen na okamžik, že mezi antikou a novověkem přece jen leží zvláštní čas středu. Kam ale sahá a přirozeně, kdy se začala psát jeho historie? Školské osnovy se v závislosti na době svého vzniku dovolávají hned několika předělů. Vynález knihtisku někdy kolem poloviny 15. století dnes zdatně soupeří s dobytím Konstantinopole Turky v roce 1453, a to zase s plavbou do „Indie“ roku 1492. Ve střední Evropě nemůže chybět Luterovo vystoupení z roku 1517, jemuž české učebnice nadřazují rok 1526 a nástup Habsburků. Nechybí však ani hlasy spojující konec středověku s rozkvětem městských obcí a „prvními údery radničních hodin“, jindy je zlom spatřován v třicetileté válce a vestfálském míru roku 1648. A jaký konec, takový začátek, pod jehož směle rozepjatou klenbou se našlo dostatek místa pro milánský edikt, stěhování národů, zánik říše západoférické, založení benediktinského řádu i obnovení císařství za Karla Velikého, zkrátka pro vše mezi léty 313 a 800.

K čemu ale potřebujeme mezníky, které se míjejí o stovky let? Nejsou snad preludem, který nám suše sděluje, že se pod Evropany vymyšleným středověkem skrývá doba od 5. do 15. století? Proč potom lpět na osudových zlomech, když tyto vzešly ze subjektivních, dobově podmíněných pocitů? Neměly by jejich místo zaujmout spíše „kontinuita“ s „obratem“? Vždyť změnám předcházeli dlouhý, složitý a pomalý dialog příčin a následků, jenž zasahoval do veřejného dění různým způsobem a odlišným tempem. O předělu nebo nové epoše by se dalo uvažovat teprve v okamžiku, kdy se drobné, dílčí změny stanou strukturou a systémem.

Romulus Augustulus sice vyklidil císařský palác nedobrovolně, nicméně jeho pád do nicoty neznamenal rozchod s minulostí. Naopak, strůjce převratu Odoakar pečlivě dbal na dobré vztahy s římským senátem i císařem v Konstantinopoli. Onu velkou změnu tak ohlašuje teprve vznik léna v epoše karolínské, k čemuž dodejme, že se tím Karlovi rozhodně nezříkali dědictví předků, za něž pokládali jak merovejské tradice, tak odkaz římského impéria. A nejinak lze pohlížet na konec středověku, který jistě můžeme spatřovat v městských výsadách 13. věku, ovšem trh a svobodné nakládání s majetkem ovládly veřejný prostor až v 19. století. Odtud „dlouhý středověk“, v jehož půdoryse můžeme rozjímat nad jedinečným podzimem antiky i vzdálených počátcích naší přítomnosti a zároveň se vracet k dílčím, mocensky, místně nebo časově definovaným dějinným kapitolám.

Moderní medievistika již dávno nepracuje s jedním koncem a počátkem, nýbrž se začátky a konci různých středověků, což historickému poznání propůjčilo nevídanou volnost. Obrátíme-li náš krasohled k českým dějinám, potom Velká Morava dlouhého trvání není spoutána léty 822 a 906, nýbrž její příběh začíná v avarském kaganátu a končí

v legendách doby lucemburské. Rovněž dlouhé 13. století je více spojnicí než předělem a husitskou revoluci lze elegantně převyprávět jako epilog lucemburské éry i jako prolog evropské reformace. Stačí jen odložit brýle romantického mámení.

Vzdálený středověk

Bývaly časy, kdy historické obrazotvornosti kralovalo velkolepé Vávrovo ztvárnění husitské revoluce se skvělým Zdeňkem Štěpánkem v roli dvou Janů, nejprve Husa a poté Žižky. Dnes naši představivost jitří spíše Pán prstenů, jenž všechny husity i zrádné papežence odsunul do muzea kuriozit. Přesto by ona filmová trilogie neměla být zapomenuta. Ne snad pro chudáky s planoucími zraky, vyzbrojené vírou ve spravedlivější budoucnost, nýbrž pro krajinu, která filmovému příběhu propůjčila něco podstatného, totiž prostorovou věrohodnost. Zablácené meze a obzor bez drátů vysokého napětí, tehdy snadno dostupný svět za humny sídlišť, nyní vzpomínka na dílo našich předků, jehož jsme se dobrovolně zřekli. Jak vůbec přistupovat k civilizaci, k níž nás sice váže vědomí souvislostí a společného prostoru, ale jsme od ní vzdáleni propastí času a mentalitou moderní civilizace?

Společnost evropského Západu hluboce poznamenala víra, že svět i lidstvo stvořil ve své nekonečné velkodušnosti Bůh, a z upřímného přesvědčení, že se v jeho díle skrývá vyšší, myslí smrtelníků utajený záměr, se snažila řídit Písmem svatým. Okcidentální civilizace tak vyznávala (nebo se o to snažila) učení o trojím lidu, přičemž biblické hodnoty daly vzniknout svébytně chápanému času. Ten začínal stvořením světa, ovšem větší váhu středověk přikládal osudovému selhání Adama a Evy, které lidskou společnost zatížilo dědičným hříchem. A jako měl čas dvojí počátek, měl i dva konce. Pozemský končil apokalypsou kněze Jana, jehož temnou podmanivost Umberto Eco mistrovsky zapracoval do románu *Jméno růže* (*Il nome della rosa*), zároveň měla na troskách starého světa vzniknout říše Kristova s věčným časem trvalé blaženosti.

Dramatickou povahu času vystihl Aurelius Augustinus, když na jeho adresu uvedl, že nejkrásnějším Božím skutkem nebylo stvoření, nýbrž dar spásy, který byl zpečetěn Kristovým příchodem. Tehdy dosáhl čas plnosti a začal se dělit na léta před Kristem a po Kristu, ale nejistota, kdy nastane poslední soud, trvala i nadále. Každá generace si proto vyhrazovala právo spatřovat ono naplnění času ve své přítomnosti. Apokalyptickému měření sil dobra a zla věnoval poslední, osmou knihu své *Kroniky* (*Chronicon, sive de duabus civitatibus*) Ota z Freisingu, nicméně úpadek mravů, v němž byl spatřován blížící se konec světa, zůstal součástí intelektuálních dílen až do konce středověku.

Středověký čas byl časem protikladů, časem dne a noci. První modlitby se vznášely k nebesům ještě za hluboké noci (*matutina, laudes*) a končily s úsvitem, kdy vládu nad zemí opět přejímaly síly dobra. Dvojnásobně čas symbolizoval i protiklad mezi společenstvím smrtelníků obtěžkaným hříchy (*civitas terrena*) a obcí Boží (*civitas Dei*). Chybujícím smrtelníkům však zásluhy předků otevíraly cestu do nebeského Jeruzaléma, a dokonce mohli vést s obcí Boží dialog. Právě k němu se hlásí bohatě zalidněná miniatura olomouckého kolektáře, jejíž kompozici vládne postava papeže v majestátu.

Dedikační list Olomouckého kolektáře, dříve zvaného *Horologium olomoucké*. Zdroj: *Olomoucké horologium*.

In: Wikimedia Commons [online] 19. 1. 2014 [vid. 31.1.2014].

Dostupné z: http://commons.wikimedia.org/wiki/File:Olomouck%C3%A9_horologium.jpg

Připsané jméno „S. Gregori(u)s“, svatozář a holubice odkazují na Řehoře Velikého, jemuž naslouchá Petr Diakon. Ten, ač ozdoben mitrou, na sebe vzal písařské povinnosti, aby zachytil papežův rozhovor s biskupem, stojícím ve slavnostním ornátu před světcovou tváří a držícím pásku s antifonou k Řehořově počtě, která oznamovala, že papež byl požádán, aby zajistil místo na nebesích sboru kanovníků. Průvodní iniciály (*h. E.*) prozrazují, že oním přímluvcem byl olomoucký biskup Jindřich Zdík.

Zdíkovu přímluvu lemuje zdobený rám s nápisem, který byl odvozen z *Moralii* Řehoře Velikého, totiž že pastýř hledá ovce a mystická lvice kořist, že býk je pastýřem ovce a lvice je krávou býka (*Pastor ovis, querit predam lea mistica quedam. Est bos pastor ovis et lea vacca bovis*). Biskup Zdík a zadavatel v jedné osobě neměl patrně na mysli nic jiného, než že církev (pastýř) chrání stádo (obec věřících) před nebezpečím (lvicí). A konečně, k papeži Řehořovi se obracel i třetí citát, který pod obrazovým polem přidržují benediktin „R“ a proti němu klečící malíř Hildebert (*h. pictor*), jemuž chlapec Ewewrin podává misky s barvou. Příslušný nápis prosí apoštolského pastýře svatého Řehoře, aby přímluvou dovolil rozkvést kostelu, jenž by se mohl rozzářit jeho učením a hájit (jej) skutkem (*O pastor apostolice Gregori beatissime, tuo posce precamine incrementum ecclesie, tuo ri[.]e dogmate ac defensare opere*).

Dobový pozorovatel vnímal celou scénu zhruba následujícím způsobem. Církev chrání a udržuje otevřenou cestu, po níž putují Kristovi následovníci do města Božího. Pro úplnost dodejme, že tento motiv skvěle rozvinul Dante Alighieri, jehož *Božskou komedii* přivedly k dokonalosti Botticelliho ilustrace. Skromnějším způsobem se k dialogu s nebesy přihlásili v Olomouci, kde vznikla nová kapitula svatého Václava, jejímž prostřednictvím se biskup obrátil na přímluvce v nebeském Jeruzalémě s prosbou o ochranu. My se dnes spíše můžeme podívat, kterak Jindřich Zdík († 1150) rozmlouvá s Řehořem Velikým († 604), jak jeho proslovu naslouchá Zdíkův zvěčnělý předchůdce Jan Břichatý († 1126) a že vše pečlivě zapisuje montecassinský benediktin Petr Diakon († 1159).

Apokalyptická vize propůjčila času také zeměpisný rozměr. Dny a týdny odměřovaly putování po stezkách i na lodních palubách a jejich počet vypovídal o útrapách poutníků. Čas se stal veličinou, která dělila i spojovala rozptýlené lidské příbytky. Vedle času konečného, lineárního, však společnost znala rovněž čas cyklický, přírodní, neboť středověká civilizace byla ve své podstatě venkovskou, což obnášelo citový (osobní) vztah k rodné hroudě a půdě předků. Ten se zase snoubil s vírou, jejímž věčným středobodem byl oltář, a tak zvláštní chápání času dalo vzniknout odděleným světům středověkého člověka. Oním „mikrokosmem“ mohla být zapadlá vesnička v horách, klášter, město nebo univerzita. Rozměry nicotný, symboly ovšem neskrblící „mikrokosmos“ byl

odrazem i obrazem „makrokosmu“, který měl zpravidla podobu kruhu, jinak symbolu dokonalosti, úplnosti a věčnosti. Mikrokosmos si pak učenci spojovali s člověkem, neboť jedinec byl dílem Božím, a jak zdůraznila Hildegarda z Bingenu, nesl v sobě nebesa i zemi, skrýval v sobě vodu, vzduch, půdu i skály. Nejinak, tedy symbolicky, společnost vnímala svatostánky: Portál zpřítomňoval nebeskou bránu, oltář na východě odkazoval na nebeský Jeruzalém.

Makrokosmos a mikrokosmos v Liber divinorum operum Hildegardy z Bingenu († 1179).

Zdroj: Hildegard von Bingen: Liber Divinorum Operum. In: Wikimedia Commons [online] 23. 1. 2005 [vid. 31.1.2014].

Dostupné z: http://commons.wikimedia.org/wiki/File:Hildegard_von_Bingen_Liber_Divinorum_Operum.jpg

Vraťme se však ještě k půdě, k níž měl středověký člověk natolik blízko, že nevnímal přírodu jako něco na sobě nezávislého. Sám sebe také učinil měřítkem mikrosvěta, jehož rozměry neurčoval s pomocí abstraktních veličin, nýbrž počtem kroků (odtud stopa), lokty nebo palci a ornou půdu vyměřoval v jitrech, čili plochou zoranou za jeden den. Sama „příroda“ ale pronikala do estetického vědomí jen po opatrných krůčcích. Bernard z Clairvaux si vysloužil pochvalu, že celý den putoval po březích jezera, a přece si toho ve zbožném rozjímání vůbec nevšiml. Naopak jeho současník, bamberský biskup Ota, nechal stát jedli pro její krásu a stín, přestože ji dříve uctívali pohané z okolí Štětína. Přírodu a člověka ovšem dokázal smířit až František z Assisi, který svému okolí připomínal, že celá příroda a veškeré její tvorstvo jsou dílem Božím.

Pomineme-li čas a prostor, byl pro středověkou civilizaci příznačný vztah k bohatství a práci, jejichž společenský status opět definovala křesťanská víra. Nejprísnější odsudky se snažely na zahálku, naopak okázalé úctě se těšila práce, neboť ta otevírala cestu ke spasení. Z práce však vznikalo bohatství, či přinejmenším hmotné statky, s nimiž si společnost nevěděla rady. Proto se uchýlovala ke vzpomínkám na mytický zlatý věk bez vlastnictví a hříchu, který neznal „mé“ a „tvé“. Bez majetku měl žít Kristus, jehož v chudobě následovali i apoštolové a učedníci, což církev, přímou dědičku Spasitelova odkazu, stavělo do obtížné pozice. Na straně jedné se hlásila k askezi a chudobu povýšila na ctnost. Současně ale vlastnila pole, lesy a vinice a vymáhala desátky. S bolestným rozporem mezi hlásanými ideály a jměním se snažily vypořádat mnišské řády. Benediktinská regule doslova zapovídala slovo „mé“ a ještě dále postoupily mendikantské řehole, nicméně realita všedního dne řády dříve či později obdařila velkými majetky. A tak přestože Bernard z Clairvaux hlásal, že statky jsou překážkou a břemenem na cestě k Bohu, a Tomáš Akvinský učil, že se dobrovolná chudoba snoubí s dokonalou láskou k Bohu, církev se musela chovat jako řádný a starostlivý hospodář a chudobu opatrně nahradily pokyny, jak s majetkem nakládat. Tak se mezi křesťanské ctnosti zařadilo almužnictví, které Alkuin z Yorku přímo pokládal za klíč k nebeské bráně.

Pokud společnost oslavovala jedince, kteří se dokázali vzdát všech světských požitků, sotva se divit, že křesťanský svět sužovala sektářská hnutí. V mírnější podobě se společnost uchýlovala k hromadnému pokání, flagelantství nebo slavnostně skládala sliby zdrženlivosti. Chudobu veřejně vyznávaly i urozené vrstvy, jež se doslova předháněly v gestech, která měla dokázat, jak upřímně pohrdají svým vlastním majetkem. Kdesi ve Francii nechal rytíř osít pole stříbrem, jinde pořádali marnotratné hostiny. Nakonec rituál vjezdu nebo korunovační slavnosti přímo vyžadovaly, aby se mocní symbolicky zřekli pozemských statků a přijali úděl bídných hříšníků.

Vnímání času, prostoru a bohatství činilo ze středověku zvláštní, moderním hodnotám vzdálenou civilizaci. A přece nám může být středověk blízký, a to přinejmenším pro úctu, s jakou přistupoval k právu. To se sice proplétalo s křesťanskou morálkou a vírou, nicméně dokázalo si uchovat svébytnost, což (zejména) okcidentální Evropě vtisklo jedinečný ráz. Proto společnost vyznávala učení o dvou Kristových mečích, z nichž ten první symbolizoval moc církevní a druhý světskou. Právo zavazovalo a chránilo neurozené jedince, ale právem se musel řídit i panovník, který přímo ztělesňoval vymahatelnost práva. Korunovační nebo obecně intronizační rituál se tak skládal ze dvou, navzájem provázaných částí. Nejprve musel „povoláný“ veřejně slíbit, že bude naslouchat radám „lidu“, a teprve po složení oboustranných přísah se mohl stát „vyvoleným“. Ale i poté musel dbát na spravedlivý výkon práva, protože jen spravedlivý král (*rex iustus*) se mohl dovolávat Boží ochrany. Jinak ztrácel legitimitu a mohl být jako tyran (*rex tyrannus*) svržen. Panovník a jeho rádcové nadto nemohli vytvářet nové zákony, neboť těmi již společnost obdařil Stvořitel. Právo muselo být veřejně nalézáno jako nedělitelná součást přirozeného řádu věcí podle zásady, kde je společnost, tam je i právo (*ubi societas, ibi ius*).

Pomazaný vládce si byl vědom přikázané úlohy a vědomě se stylizoval do role Bohem vyvoleného soudce. Ostatně ke korunovačním klenotům náležela nejen koruna a jablko, nýbrž i meč, který symbolizoval výkon (vymahatelnost) práva. Zároveň však platilo, že zeměpanské soudy vázala k vladaři spíše věrnost než slepá poslušnost. Panovník mohl nejvýše soudům předsedat a mohl také odsouzence v poslední (světské) instanci omilostnit, což se dělo v půdorysu věčného práva, které monarchii propůjčovalo rozměr nesmrtelnosti. Právo se tak stávalo svorníkem mezi minulostí, přítomností a budoucností a v jistém smyslu nás ke středověku poutá i dnes. Nikoliv tedy jen středověk vzdálený, nýbrž nakonec i blízký. A tak nezbyvá, než souhlasit s Horstem Fuhrmannem, že středověk je všude kolem nás...

Portrét ideálního vladaře (Karla Velikého), který v roce 1513 na zakázku norimberské městské rady namaloval Albrecht Dürer. Zdroj: Albrecht Dürer. Kaiser Karl der Große. In: Wikimedia Commons [online] 12. 10. 2009 [vid. 31.1.2014].

Dostupné z: http://commons.wikimedia.org/wiki/File:Albrecht_D%C3%BCrer_047.jpg

Středověk v historické dílně

Moderní medievistika dokázala vykročit z ticha pracoven, aby se pokusila nahlédnout třeba do ulic Villonovy Paříže nebo domácnosti rolníka Ostoje. Přesto si uchovala pevný vztah k tradičně uspořádané historické dílně, neboť předmětem jejího zájmu i kritické pozornosti zůstaly písemné prameny. Právě na nich vyrostla francouzská Škola listin (*École des Chartes*), jež byla založena v roce 1821 a stále se těší značnému věhlasu, a ještě dříve se začal psát příběh Společnosti pro starší německé dějiny (*Gesellschaft für ältere deutsche Geschichtskunde*), kterou roku 1819 ustavil říšský svobodný pán Karl vom Stein s úmyslem vydávat prameny k „německým“ dějinám. Odtud také název projektu *Monumenta Germaniae Historica* (MGH), jež měl v duchu dobově obrozeneckých představ zpřístupnit prameny k dějinám Němců od konce antiky po reformaci. V průběhu 19. století však národně chápané „němectví“ nahradila státoprávně ukotvená římsko-německá říše a nově definovány byly časové mezníky. Napříště se měla ediční práce soustředit na kritické zpřístupňování pramenů vzniklých mezi koncem klasické antické literatury a šířením knihtisku. Bohaté souvrství různých žánrů si vynutilo i rozdělení projektu do pěti souběžných, dále členěných řad:

Scriptores (narativní prameny)

Leges (právní sbírky, zákoníky)

Diplomata (listiny)

Epistolae (listy)

Antiquitates (básnická díla, nekrologia, pamětní knihy)

Dílčí výzkumy přiměly společnost k založení časopisu, který vycházel nejprve jako *Archiv der Gesellschaft für ältere deutsche Geschichtskunde* (od roku 1820), v roce 1876 se z něj stal *Neues Archiv der Gesellschaft für ältere deutsche Geschichtskunde*, v letech 1937–1944 nesl název *Deutsches Archiv für Geschichte des Mittelalters* a konečně od roku 1951 je vydáván jako *Deutsches Archiv für Erforschung des Mittelalters* (DA). Rozsáhlejším rukopisům jsou vyhrazeny monografické řady *Hilfsmittel* (pomůcky), *Schriften* (spisy) a *Studien und Texte* (studie a texty).

Ediční projekt, jehož sídlo se od konce druhé světové války nachází v Mnichově, se postupně vzdálil „německým“ nebo říšským dějinám, takže do jeho architektury mohly být zabudovány jak listiny jeruzalémských králů, tak třeba dílo Petra z Viney, proslulého notáře Fridricha II. Sicilského. V dílčí řadě MGH *Scriptores* vyšlo rovněž dosud nejlepší a patrně i nepřekonatelné vydání Kosmovy kroniky Čechů (*Cosmae Pragensis Chronica*

Boemorum, edd. Bertold Bretholz, Wilhelm Weinberger, in: MGH Scriptorum rerum Germanicarum, Nova series II, Berlin 1923). Zaslouženou chválou je nutno ověřit i digitalizaci pramenných edic (www.dmggh.de) a přehledné webové stránky (www.mgh.de).

Zakladatelský kruh kolem MGH předpokládal, že ediční práci bude předcházet revize pramenné základny. Ta na sebe vzala podobu stručných, německy psaných a podél časové osy uspořádaných vladařských aktů s předěly v letech 613 (vstup Karlovců do dějin) a 1519 (smrt císaře Maxmiliána). Osobní neshody však natolik zatížily jinak prospěšnou spolupráci, že se registář osamostatnil a pod vedením Johanna Friedricha Böhmera se roku 1830 přetvořil v ediční řadu *Regesta Imperii* (RI). Böhmerův pokračovatel Julius Ficker přenesl sídlo komise do Innsbrucku, dnes je vydávání RI řízeno z Vídně a Mohuče při zachování základního chronologického pořádku a opět ve spolupráci s MGH:

- I. Regestář k vládě Karlovců (751–918/926/962)
- II. Regestář k vládě otonské (saské) dynastie (919–1024)
- III. Regestář k vládě sálské (franské) dynastie (1024–1125)
- IV. Regestář k vládě Lothara III. a starších Štaufů (1125–1197)
- V. Regestář k vládě mladších Štaufů: Filipa Švábského, Oty IV. Brunšvického, Fridricha II., Jindřicha (VII.), Konráda IV., Jindřicha Raspe, Viléma a Richarda (1198–1272)
- VI. Regestář k vládě Rudolfa, Adolfa, Albrechta, Jindřicha VII. (1273–1313)
- VII. Regestář k vládě Ludvíka Bavorského (1314–1347)
- VIII. Regestář k vládě Karla IV. (1346–1378)
- IX. Regestář k vládě Václava IV. (1376/78–1400/19)
- X. Regestář k vládě Ruprechta (1400–1410)
- XI. Regestář k vládě Zikmunda Lucemburského (1410–1437)
- XII. Regestář k vládě Albrechta II. (1438–1439)
- XIII. Regestář k vládě Fridricha III. (1440–1493)
- XIV. Výbor k vládě Maxmiliána I. (1493–1519)

Vedle zevrubné revize starších svazků (zásadních oprav a doplňků se dočkal registář Konráda III. nebo Fridricha I. Barbarossy) je vědecká činnost komise soustředěna zejména na pozdní středověk, a to na vládu lucemburské dynastie (Václava IV., Zikmunda) a registář císaře Fridricha III. Od roku 1978 začala komise vydávat monografickou řadu *Beihefte der Regesta Imperii*. Významnou pomůckou jsou rovněž digitalizované registové záznamy i uživatelsky vstřícné webové stránky (www.regesta-imperii.de/startseite.html).

Oba projekty posunuly ediční práci na novou úroveň a rovněž jejich uspořádání bylo a namnoze stále je pokládáno za příkladné. Setrváme-li v domácích poměrech, potom MGH ovlivnilo strukturu pramenné sbírky k dějinám Velké Moravy. Ta přijala název *Magnae Moraviae fontes historici* (MMFH) a mezi léty 1966 a 1977 zpřístupnila písemné prameny nejen s přímou vazbou na mojmírovskou epochu, nýbrž i zápisky, které si všímaly středního Podunají před vznikem Velké Moravy, nebo naopak uchovávaly vzpomínky na zaniklou říši. Ediční kruh, jehož vedení bylo svěřeno Lubomíru Havlíkovi, rozdělil soubor do pěti svazků:

- I. *Annales et chroniace* (narativní prameny)
- II. *Textus biographici, hagiographici, liturgici* (hagiografické, liturgické texty)
- III. *Diplomata, epistolae, textus historici varii* (listiny, listy)
- IV. *Leges, textus iuridici, supplementa* (právní texty, zákoníky, dodatky)
- V. *Indices* (rejstříky)

Obsahově významné arabské, řecké, hebrejské, anglosaské nebo staroslověnské texty si vynutily vložení souběžných překladů, které MMFH zpřístupnily i jazykově neškoleným uživatelům. Za mírnou slabinu lze naopak označit poměr k narativním pramenům, jež byly do edice zapracovány pouze ve svých „moravských“, z kontextu vytržených kapitolách. V současné době vychází dílo v reprintu (I/2008, II/2010, III/2011).

Pečlivě vypracované a stále promyšlené ediční zásady nebyly jediným obdivovaným výtvarným 19. století. Zásadou Theodora von Sickela se rozvinula kritika listinného (diplomatického) materiálu, která kladla důraz na sledování vnějších a vnitřních znaků listiny a na komparaci písma a diktátu. Na zevrubném rozboru panovnických listin otonského věku sklenuté teze dokazovaly, že písemnosti jednoho vydavatele psané stejnou rukou a určené různým příjemcům, kteří se vzájemně neznali nebo nebyli ve spojení, musely mít stejný kancelářský původ, zatímco písemnosti různých vydavatelů pro jediného adresáta, v nichž se objevila jedna písařská ruka, vznikly u příjemce. Jinými cestami se ubíral Julius Ficker, jenž při studiu diplomatického materiálu uplatnil právní vzdělání. Listinu chápal jako individualitu a věcné nesrovnalosti přikládal rozdílu mezi právním jednáním (*actum*) a zlistiněním (*datum*).

Pravidla historické kritiky se sice tříbila na diplomatickém materiálu, ale protože středověk neznal složitější právní instrument, byly Sickelovy nebo Fickerovy postřehy přijímány s velkým zájmem. Pramenný rozbor začínal u poznatku, že ve vztahu k právnímu řízení listina mohla vydávat svědectví o nějakém starším jednání (*notitiae*) nebo završovala příslušný právní akt (*chartae*). Listiny tak mohly plnit deklarativní či

konstitutivní funkci a rovněž jejich vliv ve veřejném prostoru mohl kolísat podle obsahu a právní autority vydavatele. Všechny pak spojovala vnitřní struktura, neboť listina se skládala z protokolu, textu (kontextu) a eschatokolu.

K protokolu náleží invocace (vzývání jména Božího a svaté Trojice, čímž vydavatel všechny uvědomil, že smlouva byla uzavřena pod sakrálním patronátem), intitulace s devoční formulí (jméno vydavatele s příslušnou titulaturou) a inskripce (jméno příjemce). K textovým položkám jsou počítány arenga (obecné motivy, proč byla listina vydána), promulgace (vůle uvést právní akt v obecnou známost), narace (výčet věcných důvodů k vydání listiny), dispozice (obsah smlouvy), sankce (výčet pokut a trestů při porušení sjednaných podmínek) a koroborace (ohlašuje způsob ověření listiny, zpravidla pečeť). Závěrečný eschatokol obsahuje subskripci (seznam přítomných, svědků, později i jejich podpisy), dataci (místo, den vydání listiny, někdy i místo jednání) a aprekači (závěrečná modlitba, často jen prosté amen).

Zkušený personál, především v zeměpanské (panovnické) kanceláři, sice strukturu listiny dokonale ovládal, ne vždy a beze zbytku se jí ale řídil. Příkladem může být konfirmace, čili potvrzení jednou již udělených výsad, pro uničovské měšťany z roku 1223:

Invokace

+C+ *In nomine patris et filii et spiritus sancti amen.*

+C+ Ve jménu Otce i Syna i Ducha svatého, amen.

Arenga

Quoniam ea, que pie ac laudabiliter a predecessoribus ordinata dinoscuntur esse, vel rite concessa, a regia munificentia immutari debent aut [minui, s]et conservari potius et augeri,

Poněvadž se dobře rozeznávají věci, které předchůdci ustanovili bohumile a chvályhodně nebo které právem udělili, mohou být královskou štědrostí změněny nebo umenšeny i zachovány, a navíc rozmnoženy.

Intitulace

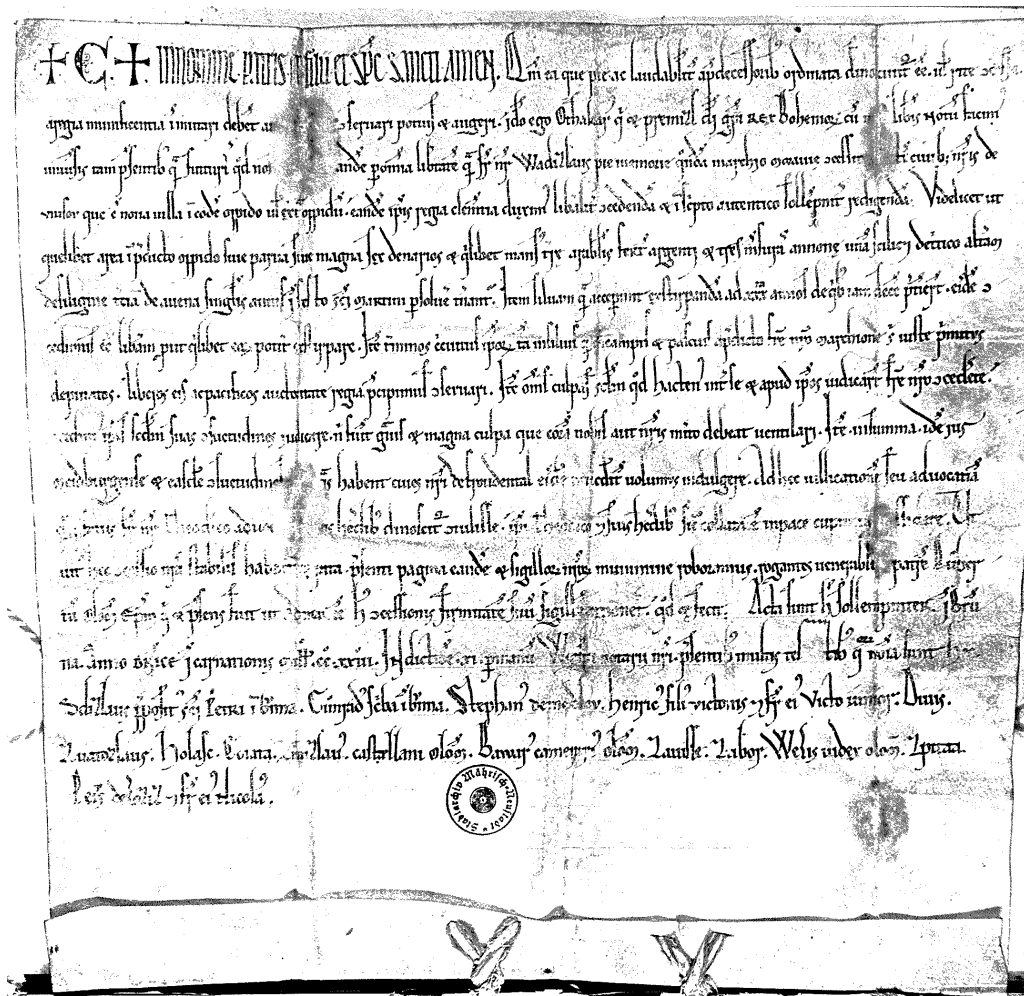
ideo ego Othakarus, qui et Premisl, dei gratia rex Bohemorum, cum meis liberis

Proto já, Otakar, který se zve i Přemysl, z Boží milosti král Čechů, se svými syny

Promulgace

notum facimus universis, tam presentibus, quam futuris,

oznamujeme všem jak přítomným, tak budoucím,

Českým králem Přemyslem Otakarem I. vystavená potvrzení práv uničovské městské obce z roku 1223.
Zdroj: Zapůjčeno z Ústavu pomocných věd historických a archivnictví FF MU.

Narace

quod nos idem ius et eandem per omnia libertatem, quam frater noster Wadizlaus pie memorie, quondam marchio Morauie, concessit

Inskripce

dilectis civibus nostris de Vniso, que est nova villa,

Narace

in eodem oppido vel extra oppidum, eandem ipsis regia clementia duximus liberaliter concedendam et in scripto autentico sollempniter redigendam.

Dispozice

Videlicet ut quelibet area in predicto oppido, sive parva, sive magna, sex denarios, et quilibet mansus terre arabilis fertonem argenti et tres mensuras annone, unam scilicet de tritico, alteram de siligine, terciam de avena, singulis annis in festo sancti Martini persolvere teneantur. Item silvam, quam acceperunt exstirpandam ad XXX annos, de quibus iam decem preterierunt, eisdem concedimus esse liberam, prout quilibet eorum poterit exstirpare. Item terminos circuitus ipsorum, tam in silvis, quam in campis et pascuis, a predicto fratre nostro marchione sibi iuste primitus deputatos, liberos eis ac pacificos auctoritate regia precipimus conservari. Item omnes culpas secundum quod hactenus inter se et apud ipsos iudicarunt fratre nostro concedente, concedimus ipsis secundum suas consuetudines iudicare, nisi fuerit gravis et magna culpa, que coram nobis

že táž práva a tytéž svobody, které náš bratr Vladislav, blahé paměti kdysi markrabě moravský, poskytl

našim milým měšťanům z Uničova, což je Nová ves,

v témže městě nebo mimo ně, jsme jim přikázali ochotně z královské laskavosti udělit a v hodnověrné listině slavnostně zaznamenat.

Totíž z každé usedlosti v řečeném místě, ať malé, nebo velké, jsou povinni v jednotlivých létech na svátek svatého Martina platit šest denárů a z každého lánů orné půdy čtvrtinu marky stříbra a tři měřice obilí, a to jednu pšenice, druhou žita, třetí prosa. Dále týmž udělujeme, že les, který přijali k vykloučení do 30 let, z nichž již deset uplynulo, zůstává ve svobodném užívání potud, pokud kdokoliv z nich bude moci mýtit. Dále poroučíme z naší královské pravomoci zachovat volné a neporušitelné hranice jejich újezdu, jak lesů, tak polí a pastvin, určených jim řádně našim bratrem Vladislavem. Dále jim udělujeme, aby všechna provinění soudili podle svých zvyklostí, jak je doposud soudili mezi sebou a před svými podle výsady poskytnuté našim bratrem, ledaže by šlo o těžká a velká

aut nostris merito debeat ventilari. Item in summa idem ius Meidburgense et easdem consuetudines [iuris], quas habent cives nostri de Froudental, eisdem misericorditer volumus indulgere. Ad hec villicationem seu advocatiam, quam prefatus frater noster Theodorico advoca[to et ei] us heredibus dinoscitur contulisse, ipsi Theodorico et suis heredibus, sicut collata est, in pace cupimus [po]ssidere.

Koroborace

Ut autem hec concessio nostra stabilis habeatur et rata, presenti pagina eandem et sigillorum nostrorum munimine roboramus, rogantes venerabilem patrem Rūbertum, Olomucensem episcopum, qui et presens fuit, ut ad maiorem huius concessionis firmitatem suum sigillum apponeret; quod et fecit.

Datace

Acta sunt hec sollempniter in Brunna, anno dominice incarnationis millesimo CCXXIII, indictione XI,

Subskripce

per manum Wigberti notarii nostri, presentibus multis testibus, quorum nomina sunt hec: Sdzizlaus prepositus sancti Petri in Brvnna, Cūnradus scriba in Brvnna, Stephanus de Medlov, Henricus filius Victoris et frater eius Victo iunior, Diuis, Zuatozlaus, Holasc, Coiata, Zemizlaus castellani Olomucenses, Bawarus camerarius Olomucensis, Zauisse, Ztibor, Welis iudex Olomucensis, Zpitata, Petrus de Lozic et frater eius Nicolaus.

provinění, o nichž by příslušelo vynášet rozsudek nám nebo našim /soudcům/. Dále jim chceme milostivě povolit vcelku totéž magdeburské právo a tytéž právní zvyklosti, které mají naši měšťané z Bruntálu. Přejeme si, aby rychtu neboli fojtství, které zmíněný náš bratr udělil fojtovi Dětrichovi a jeho dědicům, drželi v pokoji tyž Dětrich a jeho dědicové tak, jak jim bylo věnováno.

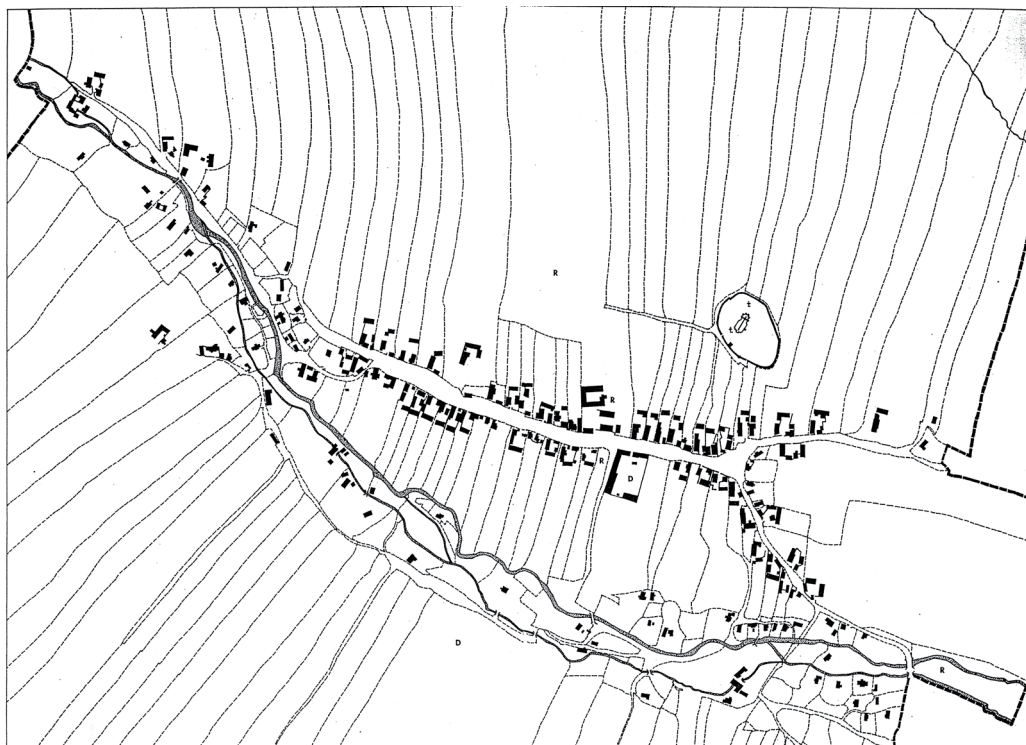
Aby tato naše výsada zůstala stálá a pevná, potvrzujeme ji touto listinou a záštitou našich pečetí, žádaje ctihodného otce olomouckého biskupa Roberta, jenž byl též přítomný, aby pro větší platnost této výsady připojil svou pečeť, což také učinil.

Skončeno slavnostně v Brně v roce od narození Pána tisícího dvoustého dvacátého třetího, v indikci 11,

rukou našeho notáře Vigberta, za přítomnosti mnoha svědků, jejichž jména jsou Zdislav, probošt svatého Petra v Brně, Konrád, písař v Brně, Štěpán z Medlova, Jindřich, syn Vítkův, a jeho bratr Vítek mladší, Diviš, Svatoslav, Holas, Kojata, Semislav, olomoučtí hradčané Závaše, Stibor, Veliš, olomoucký sudí, Spitata, Petr z Lozic a jeho bratr Mikuláš.

Rozbor vnějších a vnitřních znaků listiny vytváří nezbytné podmínky pro vlastní historickou práci. Ta může začínat třeba u subskripce, jež představuje cennou pomůckou při studiu světa urozených, duchovenstva, od 13. století pak i městského prostředí. Obdobné pozornosti se těší dispozice, intitulace, inskripce a datace, které nám více méně srozumitelně sdělují kdo, kdy, komu, co a proč. Naopak arenga vypovídá zejména o literární a stylistické obratnosti diktátora (notáře).

Obrátíme-li naši pozornost k uničovské listině, potom nám „první čtení“ prozrazuje, že král Čechů Přemysl Otakar I. obnovil měšťanům práva, která jim propůjčil jeho bratr, nyní zvěčnělý markraběte Vladislav Jindřich, když osadníkům přenechal zemědělské pozemky, povolil jejich lánové vyměření, určil výši poplatku z orné půdy a městských parcel, schválil nižší soudnictví a taktéž jim povolil, aby se nadále řídili magdeburským právem podle vzoru bruntálských měšťanů. Z dispozice je patrné i to, že v roce 1223 uplynulo deset let ze lhůty, po níž mohli Uničovští svobodně a bez překážek mýtit blízký les, že se Uničovu říkalo také Nová osada (odtud německý název Mährisch Neustadt) a že vlastní lokaci řídil fojt Dětrich, který o deset let později vlastnil dědičnou městskou rychtu. „Druhé čtení“ nás přivádí k závěru, že Uničov byl vysazen moravským markrabětem Vladislavem Jindřichem a že se tak stalo v roce 1213. V obci mělo platit magdeburské právo, které znali v Bruntále, což je zase dokladem, že bruntálská lokace předcházela vzniku Uničova. Ale nejen to. Protože je Bruntál první městskou obcí nejen na Moravě, nýbrž i v českých zemích, můžeme se v rámci „třetího čtení“ tázat, proč se městské právo ujalo právě v zapadlém koutě přemyslovských držav a dále, kde vůbec hledat sídliště z roku 1213, když dnešní Bruntál dělí tři kilometry od lánové osady jménem Staré Město. Místní název by asi nikoho nepřesvědčil, kdyby se ve Starém Městě nenacházel pozdněrománský kostel Panny Marie. Mohutná stavba, datovaná vstupním portálem do druhé třetiny 13. století, svými rozměry předčila bruntálskou faru, ale ta se začala budovat nejdříve na konci přemyslovského věku a byla dokončena kolem roku 1350. Kvalitní architektura odpovídala církevnímu významu staroměstského chrámu, jehož obvod sahal daleko za hranice katastru. Zdá se proto, že propůjčené svobody nebyly chápány jako pokyn k rychlé urbanizaci sídliště, jež vzniklo v nehostinné horské krajině hlavně proto, že se v okolí nacházely stříbrné žíly. Magdeburské právo tak vlastně chránilo kutající horníky v hranicích jedné míle kolem staroměstského kostela.

Staré město u Bruntálu. Parcelační síť podle stavu z roku 1836 se zakreslením fojtského lánu (R) a vrchnostenského dvora (D). Archiv autora.

Uničovská listina z roku 1223 se dochovala v poměrně slušném stavu, nicméně lze si snadno představit, jak by vypadala po opakovaném čtení. Místem návratů tak dnes nejsou listiny, nýbrž až na výjimky jejich edice. Uznávaným vzorem se již v 19. století staly svazky, které pro řadu MGH Diplomata připravil Theodor von Sickel, a protože zároveň vedl vídeňský Ústav pro rakouský dějepyt (*Institut für österreichische Geschichtsforschung*), ujaly se shodné nebo blízké ediční zvyklosti vlastně v celé střední a středovýchodní Evropě. Mezi Sickelovy žáky patřil Gustav Friedrich, který byl pověřen vydáváním českého diplomatáře. Františkem Palackým plánovaný a Josefem Emlerem rozpracovaný projekt, který je v knihovnách k nalezení pod názvem *Codex diplomaticus et epistolaris regni Bohemiae* (CDB), by měl zahrnovat listiny a listy se vztahem k českým vydavatelům a příjemcům do nástupu lucemburské dynastie (805–1310). Dosud se podařilo vydat svazky do roku 1283. Záslouhou Jindřicha Šebánka bylo pracoviště přeneseno do Brna, kde je dnes připravován k vydání materiál diplomatické povahy z období vlády krále Václava II. (1283–1305):

- I. (805–1197). Ed. G. Friedrich, Praha 1904–1907
- II. (1198–1230). Ed. G. Friedrich, Praha 1912
- III/1. (1231–1238). Ed. G. Friedrich, Praha 1943
- III/2. (1238–1240). Edd. G. Friedrich, Z. Kristen, Praha 1962
- III/3. (1231–1240). *Acta spuria et additamenta*. Edd. G. Friedrich, Z. Kristen, J. Bistřický, Olomouc 2000
- III/4. (1231–1240). *Index nominum et glossarium*. Ed. J. Bistřický, Olomouc 2002
- IV/1. (1240–1253). Edd. J. Šebánek, S. Dušková, Praha 1962
- IV/2. (1240–1253). *Indices*. Edd. J. Šebánek, S. Dušková, Praha 1965
- V/1. (1253–1266). Edd. J. Šebánek, S. Dušková, Praha 1974
- V/2. (1253–1278). Edd. J. Šebánek, S. Dušková, Praha 1981
- V/3. (1253–1278). *Series regestorum*. Edd. J. Šebánek, S. Dušková, Praha 1982
- V/4. (1253–1278). *Indices*. Edd. S. Dušková, V. Vašků, Praha 1993
- VI/1. (1278–1283). Edd. Z. Sviták, H. Krmíčková, J. Krejčíková, J. Nechutová, Praha 2007
- VII/5. (1283–1306). *Scribae*. Ed. D. Havel, Brno 2011

Koncepčnímu rozvržení českého diplomatáře se vymyká Katalog listin a listů k VII. dílu českého diplomatáře, který pro prvních patnáct let Václavovy vlády (1283–1297) sestavil Dalibor Havel. Edičním jazykem českého diplomatáře zůstává latina, písemnosti se drží časové osy s výjimkou souboru listin z doby Přemysla Otakara II. (1253–1278), jehož vladaření v alpských državách si vynutilo změnu v podobě zvláštního svazku regist (CDB V/3). Starší díly (CDB I–III) rozlišují pravé listiny a falza (*acta spuria*), od roku 1240 jsou sporné kusy vloženy do chronologické řady a jejich věrohodnost označují křížky (+ ++ +++). Řádná citace odkazuje na příslušný díl a pokud možno i svazek, číslo listiny, nejlépe i stránky, a to ve formátu CDB II, s. 237–239, č. 246.

Kritická historiografie se řídí jednoduchým pravidlem, podle kterého se vědecké práce odvolávají buď na nejnovější, nebo nejlepší edici, což znamená český diplomatář. Studium a výklad poměrů po roce 1283 si však musí vystačit s moravským diplomatářem nebo českým a moravským regestářem. Starší z nich (*Codex diplomaticus et epistolaris Moraviae*) zasáhl do historické práce v roce 1836 a do roku 1903 se editorům podařilo vydat patnáct svazků, jež obsáhly listiny a listy se vztahem k Moravě nebo zemským dějinám mezi léty 396–1411. Pro svůj časný vznik náleží moravský diplomatář spíše k zastaralým edicím. Přijatelnou úroveň tak mají až poslední svazky, které do tisku připravil Vincenc Brandl a hlavně Bertold Bretholz (CDM XIV–XV). První čtyři díly a z pozůstalosti vydaný pátý (do roku 1306) nadto zaplevelila Bočkova falza, tedy

editorem smyšlené listiny, jejichž úplný výčet i s důkladným komentářem publikoval Jindřich Šebánek.

Bočkova falza pronikla také do prvního svazku česko-moravského registáře (*Regesta diplomatica nec non epistolaria Bohemiae et Moraviae*), který z pověření Františka Palackého sestavil Karel Jaromír Erben. Poté se ediční práce chopil odchovanec vídeňského ústavu Josef Emler, jehož zásluhou se podařilo vydat diplomatický materiál z let 1253–1346 (RBM II–IV). Česko-moravský registář je v současnosti doveden k roku 1363. Volně navazující, vládě Václava IV. věnované svazky (*Regesta Bohemiae et Moraviae aetatis Venceslai IV.*) jsou uspořádány do paralelních chronologických řad podle velkých archivních celků. Dosud byly zpracovány fondy pražské metropolitní kapituly, vyšehradské kapituly, dále archivů v Litoměřicích, Třeboni, Opavě (s pobočkou v Olomouci) nebo Brně.

Vlivné místo si v medievistické práci vydobily tematicky zaměřené diplomatáře. Lucemburskou epochu lze zkoumat s pomocí nedokončené, provedením však příkladné edice listin korunního archivu (*Archivum Coronae regni Bohemiae*), již zpracoval Václav Hrubý. Spolehlivou oporu nabízí rovněž kriticky zpřístupňovaná korespondence mezi českými zeměmi a svatopetrským stolcem (*Monumenta Vaticana res gestas Bohemicas illustrantia*), která začíná pontifikátem papeže Klimenta VI. (1342–1352). Alespoň krátkou zmínku si zaslouhuje poněkud již zastaralá, přesto stále užitečná edice městských výsad (*Codex iuris municipalis regni Bohemiae*) nebo souběžný, obdobně strukturovaný výbor z právních dokumentů zemské povahy (*Codex iuris Bohemiae*). Jazykově české listiny zachycuje registář z dílny Františka Beneše a Karla Beránka (*Soupis český psaných listin a listů do roku 1526*).

Časnému a vrcholnému středověku kralující listinu začaly ještě před koncem 13. věku vytěšňovat jiné typy úředních písemností. Nejspíše ještě za vlády Přemysla Otakara II. vznikly zemské desky, které byly vedeny u zemského soudu a zprvu zaznamenávaly přesuny (koupě, směny, prodeje, zástavy) alodního, tedy šlechtického majetku. Původně zeměpanský úřad opanovali v průběhu 14. století stavové a vedle majetkoprávních změn začali evidovat také dluhy, žaloby nebo spory urozených. Odtud také rozdělení knih do řady pühonné, kam se zapisovaly žaloby, trhové, jež byly věnovány prodejm a koupím, památné, kde se nalézaly rozsudky a usnesení zemského soudu, a konečně na větší a menší desky podle výše zapsaných dluhů. S rokem 1348 jsou obvykle spojovány počátky moravských zemských desk, jejichž zvláštnost spočívá ve vedení dvou řad, totiž brněnské a olomoucké (ke sloučení došlo v roce 1642). Velký požár Pražského hradu a Malé Strany v roce 1541 sice zničil většinu svazků českých zemských desk, nicméně Josef Emler připravil z náhodně zachovalých opisů, výpisů

a zlomků edici *Pozůstatky desk zemských Království českého r. 1541 pohořelých* (Praha 1870–1872). Moravských zemských desk se vydavatelsky ujali Vincenc Brandl, Petr Chlumecký, Josef Chytil, Karl Demuth a Adolf Wolfskron, na jejichž dílo navázali Tomáš Kalina s Františkem Matějkem.

Zemské desky se ve skromnější podobě objevily v opavském, krnovském a niském knížectví a rovněž tyto prameny se zásluhou Jana Kaprase, Dalibora Prixe a Kurta Engelberta dočkaly kritické edice. Starší materiál úřední povahy je dostupný ve slezském diplomatáři, jenž ve své starší podobě *Codex diplomaticus Silesiae* připomíná *Monumenta Germaniae Historica*, mladší, tentokrát skutečný diplomatář (*Schlesisches Urkundenbuch*) byl zásluhou Heinricha Appelta a Winfrieda Irganga doveden k roku 1300.

Zvláštnímu postavení se v medievistické dílně těší pozdní středověk, neboť narůstající počet právních, písemně jištěných řízení vylučuje, že by tyto mohly být edičně zpřístupněny se stejnou péčí, jaká byla a je věnována pramenům přemyslovského věku. Vedle písemností vzniklých v panovnické či zeměpanské kanceláři se v českých zemích objevily prameny hospodářské a finanční povahy z produkce církevních institucí i šlechtických rodů. Příkladem pars pro toto budiž manské knihy olomouckého biskupství, které vydal Karl Lechner (*Die ältesten Belehnungs- und Lehensgerichtsbücher des Bisthums Olmütz*), konfirmační, erekční a vizitační knihy pražské arcidiecéze, inkviziční protokoly, soudní akta, statuta, urbáře, berní rejstříky, účty, dokonce i celá účetní kniha česko-moravské bailie (provincie) řádu německých rytířů z let 1382–1411, nebo listinář a listář Oldřicha z Rožmberka.

Řada pozdněstředověkých listinářů a vůbec pramenů úřední povahy byla zpřístupněna v *Archivu českém* (AČ), edici, od níž si František Palacký sliboval, že se stane baštou, ze které bude moci hájit odkaz husitství a reformace i vysvětlovat koncept českých národních dějin. To se psal rok 1840, ale po čase národněobrozené cíle ustoupily do pozadí, takže dnes je edice určena k vydávání pozdněstředověkých pramenů úřední povahy. Husitství však nebylo zapomenuto a ještě za Palackého života byl připraven výbor dokumentů ze života a díla Mistra Jana Husa nebo listinné doklady k dějinám husitských válek (*Urkundliche Beiträge zur Geschichte des Hussitenkrieges*). Mladšího data jsou edice ke kostnickému nebo basilejskému koncilu.

V posledních dekádách jsme svědky velkého posunu ve vydávání městských památek. Bez nároku na úplnost si zde připomeňme, že Hana Pátková ve spolupráci s Věrou Smolovou a Alešem Pořízkou edičně zpřístupnili *Liber vetustissimus*. Že letité úsilí Miroslava Flodra přineslo bohaté plody v podobě edičně zpracovaných nejdůležitějších svodů, sbírek a naučení brněnského městského práva. Že Libuše a Vladimír Spáčilovi připravili důkladnou edici *Památné knihy olomoucké a Míšeňské právní knihy*

a že Gunhild Roth odvedla skvělou práci při kritickém zkoumání hlubčického práva (*Das Leobschützer Rechtsbuch*). Z bohatého a pestrého účetního a evidenčního materiálu, na jehož hodnotu upozornilo dnes již klasické dílo Bedřicha Mendla (*Knihy počtů města Brna z let 1343–1365*), se nověji dočkaly pečlivé edice brněnské berní rejstříky z let 1367, 1387, 1389 a 1432 nebo rejstříky jihlavské sbírky z let 1425–1442 (AČ XL). Jinde, jako třeba ve Znojmě, bohaté městské fondy na své editory stále ještě čekají.

Poněkud odlišné zvyklosti a pravidla rytimizují práci s narativními prameny, neboť ty se sice vyjadřovaly k dobovým mocenským poměrům, na rozdíl od zápisů úřední povahy však neměly žádný (přímý) veřejnoprávní vliv. Často také nepopisovaly současnost takovou, jaká byla, nýbrž takovou, jaká dle glosátora a nezřídka i aktéra soudobého dění měla být. Proto i díla, která dnes pokládáme za „historická“, vznikala nezřídka jen z prosté touhy poučit nebo pobavit kruh přátel, čímž se dostáváme k osobě autora, přesněji k otázkám, kým byl, kdy a kde žil. Namísto dlouhého výkladu stačí upozornit na spor o Kristiána, čili o slavnou a pro výklad českých dějin 10. věku naprosto zásadní legendu *Život a umučení svatého Václava a jeho báby svaté Ludmily* (*Vita et passio sancti Wenceslai et sancte Ludmille ave eius*). Posuneme-li se dále, v pohříchu jen tušeném původu tajemného Dalimila by se mohl skrývat klíč k citlivějšímu čtení jeho rýmované kroniky, která patrně nebyla zatížena primitivním nacionalismem, a není vyloučeno, že spletité osudy Vavřince z Březové nabízejí nápovědu, proč odložil pero předčasně, uprostřed bojů před Kutnou Horou v prosinci roku 1421.

Známe-li „autora“, můžeme se tázat po motivech. Opět si vezmeme na pomoc příklad, tentokrát *Kroniku Čechů* svatovítského děkana Kosmy. Ten vyhradil úvod svého díla přemyslovské pověsti, aby čtenáře poučil, že první Čechové žili v prospěšné chudobě. Po čase začali toužit po majetku a tehdy skončil blažený věk a nastala doba soudců, mezi nimiž vynikal jistý Krok, jenž rozhodoval spory a nalézal právo s tak velikou moudrostí, že se lid ochotně svěřil do rukou jeho dcery, věšteckým darem obdařené Libuše. Podle dobových mravů se na Libuši obrátili dva urození mužové, kteří vynikali rodem nad jinými, nicméně po vynesení rozsudku si poražený začal naříkat, že všechny národy mají pána, pouze Čechové naslouchají ženským právům. Zaskočená Libuše slíbila, že si lid může vybrat knížete, kterého pojme za manžela s dovětkem, že se napříště začne soudit „železnou metlou“. Čechové ovšem „nerozumně“ trvali na svém a na druhý den, vedeni Libušiným běloušem, našli u Stadice oráče, jemuž na místě předali odznaky knížecí moci.

Mytickou, volbou nového knížete pravidelně obnovovanou smlouvu mezi „kmenem“ Čechů a Přemyslem Oráčem nevložil Kosmas do záhlaví svého díla náhodou. První kapitoly obhajovaly mocenské uspořádání veřejného prostoru knížecích Čech a hlavně

jedinečnou roli přemyslovské dynastie v domácím dění. Případné pochybnosti pak měla rozptýlit scéna, v níž pisatel ústy kněžny Libuše upozornil, že v časech bájně svobody sami Čechové lehkomyšlně požádali o knížete, a jako by to bylo málo, na stadickém oraništi nechal Kosmas zástupce stále ještě svobodných Čechů přísahat, že se dobrovolně svěřují do rukou Přemysla Orače a jeho dědiců, jimž proto náleží titul výsostného soudce, správce i ochránce.

Přemyslovský mýtus Kosmas převyprávěl podle Starého zákona, přesněji První knihy královské, nicméně ta panovnickou moc zásadně odmítala. Zdánlivý protimluv lze vysvětlit asi tak, že zde patrně nešlo o knížata obecně, nýbrž pouze o Vratislava II., který roku 1085 přijal korunu a svým královstvím zpochybnil volební právo „starších země“. Porušil tak posvátnou dohodu mezi obcí svobodných Čechů a přemyslovskou dynastií a tento výklad i poučení Kosmas ukryl do závěru druhé knihy, kde probral Vratislavovo tažení k Brnu v létě roku 1091. Nejprve se prvorozený Vratislavův syn Břetislav postaral, aby přišel o život otcův rádce Zderad. Poté král vyslyšel přímluvu brněnské kněžny Virpirk, ze strachu před synem uzavřel mír, veřejně potvrdil Konrádovo nástupnictví a zavázal předáky přísahou, aniž by jediným slovem zmínil korunu a své, s nesmírnými náklady budované, království.

Svatovítský děkan stanul za písařským pultíkem mezi léty 1117/1119–1125, tedy v časech, kdy české země strádaly vnitřními nepokoji. Kosmovo poselství se tak obracelo na dvě strany. Nejprve k vládnoucím Přemyslovcům, kteří byli stíženi trestem za porušení charismatické smlouvy, a dále k Čechům, jimž kronika připomínala, že se sami vzdali svých svobod a nemohou si proto nyní stěžovat na dobové pořádky ani na dědičnou, Bohem požehnanou vládu přemyslovské dynastie.

Jak důležitá je znalost autorské dílny, prozrazuje komentář, který vznikl nesprávným výkladem komentáře Petra Žitavského k nástupnickým dohodám na podzim roku 1306 (*Chronicon Aulae regiae I/75*, ed. Josef Emler, FRB IV, Praha 1884, s. 109–110):

Occiso itaque Wenceslao, septimo rege Bohemie, in iuventutis sue flore facta est tam baronum, nobilium, quam civium pro eligendo rege altero ad octavam Assumptionis generalis in Praga convocacio, in quo termino dissencientibus votis et affectibus disparibus impedita fuit concordia eleccionis. Quidam enim inter

A tak po zavraždění Václava, sedmého krále českého, v květu jeho mládí bylo vykonáno obecné svolání jak urozených baronů, tak měšťanů k oktávu Nanebevzetí do Prahy pro volbu jiného krále, ale v té lhůtě byla neshodou hlasů a růzností náklonnosti znemožněna svorná volba. Neboť někteří mezi voliteli

electores in Rudolfum, ducem Austrie, filium Alberti, regis Romanorum, alii Heinricum, ducem Chorinthie qui tunc personaliter affuit, vota sua dirigunt, maior tamen par hominum, sed non sanior, Heinricum, ducem Chorinthie eo, quod seniore regni haberet filiam in coniugo, pro rege sibi postulat et eligit, quia nescit gens stulta, quid postulat, et qualis sit, quem eligit, ignorat; instrumenta producuntur pro ipso imperialia: ut si quis regum Bohemie sine masculina progenie discederet ex hac vita, filia eodem iure in regno, quo et filius gaudere debeat, ne mortis aliquando rapacitas filium generacionis regie interrumpat.

obrátili své hlasy na Rudolfa, vévodu rakouského, syna římského krále Albrechta, jiní na Jindřicha, vévodu korutanského, který byl tehdy osobně přítomen, ale větší, i když ne rozumnější část lidí žádala si za krále a vyvolila Jindřicha, vévodu korutanského, proto, že měl za manželku starší královu dceru. Hloupý lid totiž neví, co žádá, a nezná, jaký je ten, koho volí. Jsou předloženy v jeho prospěch císařské listiny: Kdyby některý z českých králů odešel bez mužského potomstva z tohoto života, že se má dcera těšit témuž právu v království jako syn, aby někdy nepřetrhla dravost smrti nit královského pokolení.

Petr Žitavský se vracel k událostem s jistým odstupem a mohl se tedy mýlit. Zároveň jej ale provázela pověst svědomitého glosátora, což nakonec přesvědčilo uznávaného historika Josefa Šustu, který usoudil, že by se mohlo jednat o listiny, jež vydal Richard z Cornwallu Přemyslu Otakarovi II. v době, kdy český král marně čekal na mužského potomka, tedy krátce před rokem 1271. Josef Šusta si ovšem uvědomoval, že výklad není bez slabin, a proto snížil váhu svých sentencí, když je přirovnal k hajitelným domněnkám. Po čase se „hajitelné domněnce“ dostalo podpory Václava Novotného, který byl pověstný svým pedantstvím, a ten posunul dataci Richardova privilegia k roku 1265. O něco později se již historická literatura shodovala, že ona privilegia nechal zničit římsko-německý král Albrecht v zájmu svého syna Rudolfa, neboť jen tak mohla být zamlčena dědická práva pozůstalých Přemysloven.

Josef Šusta byl mistrem pera i historického řemesla, nicméně ono údajné „dědické“ privilegium vlastně nikdy nikdo neviděl. Prvním a zároveň i posledním dokladem existence těchto listin by byl zemský sněm roku 1306, a to je na písemnosti takového významu přece jen málo. Ve vídeňském archivu uložený dokument nadto prozrazuje, že 23. října roku 1306 česká šlechta prohlásila, že po římském králi Albrechtovi nežádala a neobdržela žádnou confirmaci zemských privilegií s výjimkou dvou zlatých bul, totiž Zlaté buly sicilské z roku 1212 a o čtyři léta mladší Zlaté buly ulmské, jejichž obsah

nechala slovo od slova přepsat a ověřit svými pečeti. Nikoliv tedy jakési tajemné, římsko-německým králem zničené privilegium Richarda z Cornwallu z roku 1265 (nebo 1271), nýbrž dvě dobře známé listiny Fridricha II. Sicilského, které jsou dnes uloženy v Národním archivu.

První kniha *Zbraslavské kroniky* se dochovala v prvopise a podle mínění editorů by se mohlo jednat o Petrův autograf. Dochovaný archetyp je protkán dílčími vpisky, škrty a obsahovými nebo stylistickými změnami, které nám pootevřívají dvířka do Petrovy dílny. Zbylé dvě knihy známe ze dvou mladších opisů, jejichž vztah k archetypu se opět stává předmětem historikovy pozornosti. Kritická edice tak musí přihlížet nejen k různocnění, nýbrž zároveň, je-li to vůbec možné, i k autorské licenci.

Všechny důležité narativní prameny českého původu, jejichž komentovaný výčet podávají přehledné práce Marie Bláhové, Petra Čorneje a Jany Nechutové, jsou přístupné v dílem již zastaralé edici s názvem *Prameny dějin českých (Fontes rerum Bohemicarum)*. Ta byla založena Františkem Palackým, který také zřídil zvláštní fond, z něhož bylo financováno vydávání prvních svazků. Redakce zprvu přejímala edičně upravené texty z MGH, k nimž nechala zhotovit překlady do češtiny. Od třetího svazku byly převody zrušeny. S šestým dílem byl někdejší Palackého program naplněn, a proto se začalo uvažovat o přepracování svazků, které neodpovídaly pravidlům historické kritiky, a rovněž byl sestaven program pro vydávání pramenů pozdního středověku. K obnově ediční práce (*Series nova*) však došlo až v 90. letech 20. století.

- FRB I. Ed. J. Emler, Praha 1873 (legedy a životy svatých)
- FRB II/1. Ed. J. Emler, Praha 1874 (Kosmas, Kanovník vyšehradský, Mnich sázavský, Druhé pokračování Kosmovo)
- FRB II/2. Ed. J. Emler, Praha 1875 (Letopisy Pražské, Letopisy České, Letopisy Hradišsko-Opatovické, Letopis Vincenciův a Jarlochův, Žďárská kronika)
- FRB III. Edd. J. Emler, J. Jireček, Praha 1878–1882 (Dalimilova kronika, Letopisy Jindřicha Heimberského, Vita Caroli IV., Pohřební řeč Jana Očka a Vojtěcha Rankova, Neplach, Kronika Jana Marignoly)
- FRB IV. Ed. J. Emler, Praha 1884 (Zbraslavská kronika, Výpisky z kronik, Kronika Františka Pražského, Kronika Beneše Krabice z Weitmile)
- FRB V. Edd. J. Emler, J. Gebauer, J. Goll, Praha 1893 (Kronika Přibíka z Radenína, Kronika Vavřince z Březové, Výtah z kroniky Vavřince z Březové, Píseň o vítězství u Domažlic, Kronika Univerzity Pražské, Kronika Bartoška z Drahonic, Příklad kroniky Bartoška z Drahonic)

- FRB VI. Ed. J. V. Šimák, Praha 1907 (Kronika Bartoše Písaře, Paměti o bouři pražské 1524, Listy a kronika Jiřího Píseckého)
- FRB VII. Ed. J. Emler, již hotová sazba rozmetána za okupace (Kronika vídeňská, Kronika kněze Pražského, Kronika českolipská, Kronika sedlecká, Kronika pražská, Kronika rožmberská, Kronika vídeňská druhá, Kronika kapituly Pražské, Kronika starého kolegia, Kronika Eneáše Sylvia)
- FRB VIII. Ed. V. Novotný, Praha 1932 (Historické spisy Petra z Mladoňovic a jiné zprávy a paměti o M. Janu Husovi a M. Jeronýmovi z Prahy)
- FRB SN I. Ed. J. Zachová, Praha 1997 (Kronika Františka Pražského)
- FRB SN II. Edd. A. M. Černá, P. Čornej, M. Klosová, Praha 2003 (Staré letopisy české)

Narativní prameny vycházely i mimo ediční půdorys FRB a nutno podotknout, že si svou úroveň zajistily stále místo v mediivistických pracovnách. Beze zbytku to platí o *Kosmově kronice*, kterou pro MGH zpracoval Bertold Bretholz (Berlin 1923). Sotva lze něco dodat k práci, již na *Kristiánově legendě* (včetně brilantního překladu) odvedl Jaroslav Ludvíkovský (Praha 1978). Jaroslav Ludvíkovský se podílel rovněž na vydání kroniky žďárského kláštera (Brno 1964) a kritické pozornosti se dostalo i *Staročeské kronice tak řečeného Dalimila*, jejíž českou verzi (Praha 1988) edičně upravili Jiří Daňhelka, Karel Hádek, Bohuslav Havránek a Naděžda Kvítková, německé se věnoval Vlastimil Brom (Brno 2009). V současné době se pro MGH Scriptoros připravuje kritické vydání *Zbraslavské kroniky*.

Pařížský fragment *Dalimilovy kroniky* nám sice připomíná, že pramenná základna není uzavřena, nicméně převratné objevy asi očekávat nelze. Jinými slovy, okruh narativních pramenů více méně známe a rovněž důležité kroniky a letopisy jsou dostupné v překladech, mezi nimiž stále vynikají literárně vytríbené převody Františka Heřmanského. Přesto se historikové opakovaně vracejí k původním textům. Nejprve proto, že překlad je vždy interpretací, a dále proto, že naši zpravodajové zacházeli s latinou, jazykem vzdělanců, a přece ne mateřštinou, poněkud osobitým způsobem. A co tedy plyne z této, pro někoho zbytečné, pro jiného zase příliš letmé návštěvy mediivistické dílny? Snad se podařilo dokázat, že historické poznání není ukryto ve wikipedii, nýbrž v pozorném a citlivém výkladu pramenů v jejich dějinném kontextu. Pro začátek by však docela stačilo otevřít si webové stránky Centra mediivistických studií (www.flu.cas.cz) a navštívit přehledně uspořádané a uznání si zasluhující „Sources on-line“.

Středověk dnes

Přestože by se mohlo zdát, že evropská civilizace je pohlcena překotným během věcí přítomných, zůstává zahleděna do své minulosti. Není to však minulost historická, nýbrž pohádková. Vysněnému středověku neodolal ani filmový průmysl a samozřejmě nakladatelé, pro něž každé dílko, nejlépe s templářem na obálce, znamená spolehlivý příjem. Změnilo se jediné. Zatímco dříve si nikdo nelámal hlavu s historickou věrohodností, neboť důležitý byl příběh, dnes všichni předstírají bezmála chorobnou úctu k dobovému kontextu. Stáváme se tak bezmocnými svědky panoptikálního divadla, v němž se historických pramenů dovolává nejen proslulý Ridley Scott (*Kingdom of Heaven*, 2005), nýbrž i na wikipedii závislí malí čeští „objevitelé skrytých tajemství“ přemyslovského nebo lucemburského věku.

Velkolepé podívané hollywoodského stříhu nebo roztodivné, ve zbroji zevlující figury na hradních nádvořích mají se středověkem společného zhruba tolik, co z hliníku ražený pražský groš. Především se ale veřejnosti žádaný a obdivovaný středověk míjí s novátorskými přístupy kritické medievistiky, která se v průběhu 20. století vzdala představy, že středověk je na svém počátku a konci sevřen zlomy. Nejprve zhroucením skvělé římské civilizace pod nájezdy barbarských hord, a poté skvostným úsvitem renesance. Osudové mezníky před časem nahradil braudelovský koncept pomalé změny, který posouvá dlouhý závěr antiky do 9. století. Následoval velký rozkvět do krizových dekád 14. a 15. věku, z nichž se zrodil podzim středověku, jenž mocensky (politicky) končí Velkou francouzskou revolucí, mentálně však až 19. stoletím.

Model dlouhého trvání vstoupil do vědeckých pracoven v proměnách společenského postavení historie. Ta nejprve vytvářela závazný obraz národa a státu, případně hájila a zdůvodňovala jeho přednosti a poměr k sousedům, aby v katastrofách 20. století vyklidila veřejné pozice a skončila na periferii politického zájmu. Po minulosti jako předmětu víry nám tak zbyli pouze Jiráskovi rekové, kteří vedli odbojné řeči proti cizákům, aby se v půvabném podání Mikoláše Alše s halštatskými meči v pravici, normanskými štíty v levici a v jánošíkovských topánkách vrhali za národ a vlast do nejlítějších pútek.

Ne bez jisté hrdosti však můžeme zdůraznit, že společenské poptávce po dějinách bez sporných kapitol, po romantickém středověku, se vzepřeli sami historikové. V okamžiku, kdy se jim pod rukama rozsypal lineární výklad a s ním i představa, že civilizace zákonitě směřuje od horšího k lepšímu, opustili koncept „přirozené“ národní minulosti. Rytmus vědecké práce začal ve 20. století určovat požadavek široce založené spolupráce s jinými, nejen příbuznými obory. Záslouhou školy *Annales* si medievistika dokázala osvojit metodické a řemeslné postupy sociálních věd a pečlivou četbou

strukturální antropologie Clauda Levi-Strausse si otevřela cestu k dosud nepřístupným nebo přehlíženým tématům. Navíc jsme svědky návratu událostních dějin a velkého vyprávění, jejichž půdorys vyměřily životopisy svatého Ludvíka (*Saint Louis*, 1996) nebo svatého Františka z Assisi (*Saint François d'Assise*, 1999) z dílny Jacquese Le Goffa.

Aby však nedošlo k mýlce. Moderní medievistika i nadále staví do středu svého zájmu společenské struktury, což nakonec dokázal Emmanuel Le Roy Ladurie příběhem okcitánské vesnice Montaillou (*Montaillou, village occitan de 1294–1324*, 1975). Jen si jasněji než kdykoliv v minulosti uvědomuje, že prameny nevyprávějí objektivně a že sama historie má blízko k literatuře, což znamená, že výsledek je vždy dán jak nezaújatou, logicky vedenou kritikou pramene, tak stylistickou obratností, intuicí a obrazotvorností svého tvůrce. Otázku, nakolik je historie vědou a nakolik literaturou, si nověji položil Roger Chartier, který dospěl k závěru, že by se vhodný návod k citlivějšímu chápání dějin mohl skrývat v jazyku, neboť sama literární konstrukce historického textu diktuje stav našeho poznání. Posunul se tak od knih k jejich „čtení“, které by samo o sobě mohlo vysvětlit, proč nelze prohlásit naše poznání za uzavřené, přestože již po celé dekády pracujeme s víceméně shodným okruhem pramenů.

Novátorské přístupy pronikly rovněž do dějin mentalit, jejichž výzkum oživil zejména Pierre Nora. Ten si uvědomil, že nastal rozdíl mezi žitou minulostí (dějinami) a historií jako intelektuální operací. Že paměť a historie nejsou synonyma. Vzniklý prostor zaplnila „místa paměti“ (*lieux de mémoire*), která jsou důkazem, že moderní společnosti postrádá přirozenou, spontánní paměť. Že si musí budovat archivy, stavět pomníky, organizovat výroční oslavy a pronášet smuteční projevy. V místa paměti se mění muzejní sbírky, spolky, svatyně, hřbitovy, knihovny, křivdy nebo smlouvy, zkrátka památné události. Místa paměti však již soustavně neobýváme. Pouze je občas navštěvujeme, můžeme se jich vzdát nebo vyměnit za jiná. Místa paměti nám připomínají, že historické události nemají v naší paměti pevné místo. Že se paměť může změnit, otevřít vzpomínkám i zapomnění, může být zneužita, nebo schopna oživení. Paměť usazuje vzpomínku v posvátnu a každá sociální vrstva se stává vlastníkem zvláštní paměti. Proto je paměť mnohočetná, stále zmnožovaná, skupinová, vícenásobná, a zároveň individualizovaná.

Proměna památného v historické, proměna světa předků ve svět nahodilých vztahů a sociálních sítí je vlastně přechodem od totemové historie k historii kritické. Národ se již neslaví, ale studují se jeho oslavy kupříkladu tak, jako to na bitvě u Bouvines skvěle ukázal Georges Duby (*Le dimanche de Bouvines*, 1973). Ještě dále postoupil Johannes Fried, který se nechal poučit neurologií, že prožitek není uložen do paměti neutrálně, nýbrž strukturovaně, k řetězci příbuzných vzpomínek. Paměť se proto stává komunikačním prostředkem, a pokud je uložena v písemných pramenech, ani tyto nevyprávějí o tom,

co se stalo, nýbrž o tom, co se podle pamětníků stát mělo.

A jaká tedy je kritická medievistika na počátku třetího tisíciletí? Přísně vzato, českými historiky konečně objevená škola Annales již sice má vrcholné období za sebou, nicméně její metodické přístupy se stále nevyčerpaly. Významné místo v seminářích a pracovních tak i dnes zauímají sociální vztahy a dějiny sociálních skupin v širokém pojetí, jež zahrnuje pestré souvrství problémů počínajících zvyklostí dnů všedních i svátečních, přes bolest, stáří, smrt, smutek, radost, milostný život, až po svět dětí, žen nebo lidí na okraji. Soustavnému zájmu se těší rovněž mentality, v nichž medievistika našla klíč k dlouho přehlíženému souvrství gest, rituálů a obecně symboliky, která byla pilířem i svorníkem středověké společnosti. To vše se pak děje v souřadnicích dlouhé vlny, na základě citlivého čtení a výkladu pramenné základny, jež dalece přesahuje obzor zápisků, a v půdoryse dříve pranýřovaného velkého vyprávění.

K dalšímu čtení:

BALARD, Michel (ed.): *L'histoire médiévale en France. Bilan et perspectives*. Paris 1991.

BLÁHOVÁ, Marie: *Staročeská kronika tak řečeného Dalimila 3. Staročeská kronika tak řečeného Dalimila v kontextu středověké historiografie latinského kulturního okruhu a její pramenná hodnota. Historický komentář. Rejstřík*. Praha 1995.

BOOCKMANN, Hartmut: *Einführung in die Geschichte des Mittelalters*. München 2001 (více vydání).

BORST, Arno: *Lebensformen im Mittelalter*. Berlin 1993 (více vydání).

ČORNEJ, Petr: *Tajemství českých kronik. Cesty ke kořenům husitské tradice*. Praha 1987 (více vydání).

FRIED, Johannes: *Der Schleier der Erinnerungen. Grundzüge einer historischen Memorik*. München 2004.

FUHRMANN, Horst: *Einladung ins Mittelalter*. München 2000 (více vydání).

FUHRMANN, Horst: *Středověk je kolem nás*. Jinočany 2006.

GOETZ, Hans-Werner: *Moderne Mediävistik. Stand und Perspektiven der Mittelalterforschung*. Darmstadt 1999 (více vydání).

GOETZ, Hans-Werner: *Proseminar Geschichte: Mittelalter*. Stuttgart 2000 (více vydání).

GUERREAU, Alain: *L'Avenir d'un passé incertain. Quelle histoire du moyen âge au XXIe siècle?* Paris 2001.

GUREVIČ, Aaron J.: *Kategorie středověké kultury*. Praha 1978.

- HARTMANN, Martina: *Mittelalterliche Geschichte studieren*. Konstanz 2004.
- HEIMANN, Heinz-Dieter: *Einführung in die Geschichte des Mittelalters*. Stuttgart 2003 (více vydání).
- HUIZINGA, Johann: *Podzim středověku*. Jinočany 1999.
- CHARTIER, Roger: *Au bord de la falaise. L'histoire entre certitudes et inquiétude*. Paris 1998.
- LE GOFF, Jacques: *Kultura středověké Evropy*. Praha 1991 (více vydání).
- LE GOFF, Jacques: *Paměť a dějiny*. Praha 2007.
- LE GOFF, Jacques: *Středověká imaginace*. Praha 1998.
- LE GOFF, Jacques: *Za jiný středověk. Čas, práce a kultura na středověkém Západě: 18 esejů*. Praha 2005.
- LE GOFF, Jacques – LOBRICHON, Guy (edd.): *Le Moyen Âge aujourd'hui. Trois regards contemporains sur le Moyen Âge: histoire, théologie, cinéma*. Paris 1991.
- LE GOFF, Jacques – NORA, Pierre (edd.): *Faire de l'histoire. 1. Nouveaux problèmes. 2. Nouvelles approches. 3. Nouveaux objets*. Paris 1986 (více vydání).
- MITTERAUER, Michael: *Warum Europa? Mittelalterliche Grundlagen eines Sonderwegs*. München 2003 (více vydání).
- NECHUTOVÁ, Jana: *Latinská literatura českého středověku do roku 1400*. Praha 2000.
- POWELL, James M.: *Medieval studies. An introduction*. Syracuse – New York 1992 (více vydání).
- QUIRIN, Heinz: *Einführung in das Studium der mittelalterlichen Geschichte*. Stuttgart 1990 (více vydání).
- SEIBT, Ferdinand: *Lesk a bída středověku*. Praha 2000.
- SPUNAR, Pavel (ed.): *Kultura středověku*. Praha 1995 (více vydání).
- THEUERKAUF, Gerhard: *Die Interpretation historischer Quellen. Schwerpunkt: Mittelalter*. Paderborn – München – Wien – Zürich 1997 (více vydání).
- VINCENT, Catherine: *Introduction à l'histoire de l'Occident médiéval*. Paris 1995.

Úkoly k zamyšlení:

1. Co to je medievistika, které obory zahrnuje a proč?
2. Jak moderní medievistika definuje středověk?
3. Jaké jsou základní edice pramenů k dějinám evropského středověku?
4. Jak středověký člověk vnímal čas a prostor?
5. Prostudujte si Zlatou bulu sicilskou a proveďte její rozbor.